

DİVAN ŞİİRİNDE HAZAN

H.DilekBATİSLAM*

ÖZET

Divan şiirinde hazan ve hazanla ilgili öğeler daha çok hazaniyelerde yer almakla birlikte diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerde de hazandan ve kimi özelliklerinden söz edilmektedir.

Bu çalışmada değişik yüzyıllarda yaşamış divan şâirlerinin şiirlerinden ve hazaniye örneklerinden yola çıkılarak, divan şâirlerinin şiirlerinde yer verdikleri hazanla ilgili öğeler, hazana yüklenen anlamlar, hazan motifinin hangi durumlarda ne amaçla kullanıldığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hazan, sonbahar, hazaniye, divan şiiri, mevsim.

Edebiyatımızda her mevsimin kendine özgü bir yeri vardır. Mevsimler içinde en önemli yere sahip olan bahardır. Bahara yüklenen anlamlar, bahar mevsiminin getirdiği canlılık, coşku, neşe ve hareket bu mevsime edebiyat dünyasında özel bir yer verilmesinde etkili olan sebeplerdendir. Edebî eserlerde bahar kadar olmamakla birlikte onun zıddı olan hazandan ve hazanın kimi özelliklerinden de söz edilir.

Edebiyatımızın genelinde bahara verilen öncelik divan şiirinde de kendini gösterir. Divan şiirinin mevsimi de bahardır. Baharla ilgili şiirlerin, bahariyelerin sayıca çokluğu divan şiirinde bahara verilen önemin göstergesidir. Divan şairi baharın güzelliklerini anlatırken hazanın zıtlığından yararlanır. Divan şairi için hazan, baharın zıddı olması dolayısıyla önemlidir. Çoğu zaman baharla hazanı karşı karşıya getirir. Bahan canlılık, dirilik, gençlik ve yaşama sevincini ifade etmek için, sonbaharı ise ihtiyarlık, bitkinlik, yaşlılık ve ölüm simgesi olarak kullanır.

*Yard. Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İletişim: batislam@mailcu.edu.tr

Farsça sözlükte "Hezân: Vezân vezninde. Sâmin-i şuhûr-i Melikiyedir. Şehrîver-mâh-ı kadimin yevm-i sâmin ismidir. Mecûs bu günde dahi yortu ederler. İnde'l-ba'z Şehrîver-mâh-ı kadîmden sâmin 'aşer ve bir kavilde yevrn-i sâlis ismidir. Güz faslına dahi hazân derler. Arabîde harîf denir. Hezîden manasına isti'mâl olunur. Hezîden'den mübalağa-i fa'il olur ve yaprakların sararmasına dahi hazân derler" (Öztürk-Örs, 2000: 355) şeklinde tanımlanan hazan, içerdği olumsuz anlamlar ve bu anlamların şâiri hayal ve duygu zenginliği yaratma bakımından zorlaması nedeniyle divan şiirinde bahar kadar geniş bir kullanım alanı bulamamıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen divan şâirlerinin çoğu, şiirlerinde az da olsa hazanla ilgili çeşitli benzetmelere yer vermişlerdir.

Divan şâirinin şiirinde hazana dair Öğeler genellikle sınırlı sayıdaki hazaniyelerde ya da gazellerde karşımıza çıkar. Nesiplerinde hazanın tasvir edildiği hazaniyeler, sayıca bahariyeler kadar çok değildir. Hazaniyelere Ahmet Paşa'ya ait "Der Vâsî Hazan Migûyed" başlıklı 22 beyitlik kaside (Tarlan, 1992: 110-111) ile, Gelibolulu Mustafa Âli Divanı'nda bulunan "Kaside-i Hazâniyye ve Der-medâyihi-i Sultân Seîm Han" adlı 29 beyitlik kasideyi örnek verebiliriz (Aksoyak, 1999: 95-97).

Ahmet Paşa'nın hazaniye kasidesinde hazanla ilgili sık kullanılan tamlamaların yer aldığı altı beyit bulunmaktadır. Bunlardan ilki kasidenin aşağıda vereceğimiz matla' beytidir;

Sipîde-dem ki kadem bastı bağa bād-ı hazan

Döşedi atlas-ı zer-befi ayağına bostan

(Ahmet Paşa D., K.39, b.1, s.110)¹

Şâir, bu beyitte bostanın, sonbahar rüzgârını, tan vaktinde bağa geldiğinde ayağına sırmalı atlas kumaş döşeyerek onu karşıladığını söyler. Rüzgânın etkisiyle dökülen san yapraklar ve bunların bağdaki görünümleri renk ilişkisi dolayısıyla sırmalı atlas kumaşa benzetilir. Dolaylı olarak sonbahar rüzgârınının bostanı sararttığı anlatılır. Kasidenin 3. beytinde de;

Konuldu san per-i tavus içinde âyine Çemende

berg-i hazân içre havz-ı şadırvan

(Ahmet Paşa D., K.39, b.3, s.110)

diyen şâir, çimenlikteki hazan yaprakları arasında bulunan şadırvanlı havuzu tavus kuşunun kanadı içine konulmuş aynaya benzeter. Berg-i hazan ile tavus kuşunun kanadı, şadırvanlı su havuzuyla da ayna

Örnek beyitlerden sonra verilen nazım şekli, beyit ve sayfa numaraları örneğin alındığı divanların kaynakçada verilen baskılarına aittir.

arasında benzerlik ilişkisi kurarak özgün bir hayal yaratır. Tavus kuşunun kanadındaki renklerin sanki aynayla yansıtılması gibi havuzdaki su da sonbahar yapraklardaki renk cümbüşünü yansıtır.

*Nedir bu fasl-ı hazân dediğin nazar kıl kim Dü-
müy şekli gibi gösterir sana elvan*

(Ahmet Paşa D., K.39, b.10, s.110)

beytinde de şâir, hazan mevsimini tanımlarken bu mevsimin renkleri kırçıl gösterdiğini söyler. Buradaki kırçılık aynı zamanda saçına, sakalına ak düşmüş orfa yaşlı bir insanı (Tolasa, 1973: 456) da çağrıştırmaktadır. Yani hazan mevsimi orta yaşlı, ömrünün sonuna yaklaşmış insan gibidir. Çünkü sonbaharda doğanın renkleri, yaşlanan insanın saçının, sakalının rengi gibi solmuştur. Sonbaharda ve yaşlanan insanda değişim vardır.

*Döküldü ruhlarım üstüne göz yaşı sanasın
Saçıldı berg-i hazân üzre katre-i baran*

(Ahmet Paşa D., K.39, b. 16, s. 111)

beytinde de şâir, yanaklarına dökülen gözyaşlarını hazan yaprağı üstüne düşen yağmur damlalarına benzetir. Yanak sararmış ve solgun rengiyle hazan yaprağı, göz yaşı da yağmur damlasıdır. Ayrıca yaşlı insanın yüzü ve bu yüz üzerine düşen göz yaşı sandır. Bu durum san renkli sonbahar yaprağının üstüne düşen yağmur damlasının san görünmesi gibidir.

*Hazân yeli nice bozsun taravetin servin Nihâl-i
haddine oldur misâl çünkü hemân*

(Ahmet Paşa D., K.39, b. 18, s.111)

beytinde de hazan yelinin sevgilinin fidan boyuna benzediği için servinin tazeliğini bozmak istemeyeceği, ona zarar vermekten çekineceği söylenir. Hazan yelinin servinin yapraklarını dökmemesini servinin sevgiliye benzemesi nedeniyle açıklayarak hüsn-i ta'lil yapar.

Aşağıdaki beyitte de hazan her ne kadar olumsuz Özellikleriyle anılsa da hazan mevsiminde de kaçırılmayacak kimi mutluluk anlarının bulunduğu vurgulanır. İlkbahar mevsimindeki kadar çok olmamakla birlikte sonbaharda da eğlenme fırsatı bulunabileceği söylenir.

*Nigâr mahrem ü mutrib nedîm ü vakt latîf
Zemân zemân-ı şehenşâh ü fasl-fasl-ı hazân*

(Ahmet Paşa D., K.39, b. 21, s.111)

Örneklerde görüldüğü gibi, Ahmet Paşa'nın hazaniyesinde yer alan beyitlerdeki hazanla ilgili öğeler diğer divan şâirlerinin de sıklıkla kullandığı öğelerdir. Bu sıklıkla kullanılan öğelerin dışında şâir hazan ve hazanla ilgili kelimelere yer vermeden kasidenin diğer beyitlerinde de

hazanın özelliklerini, hazanda tabiatta görülen değişiklikleri anlatmaya devam etmiş, üç beyitte de hazan dışında kalan diğer üç mevsimin yaz, bahar ve kışın kendine Özgü özelliklerinden söz etmiştir. Çeşitli ağaç türlerinde hazanla birlikte görülen değişikliği de:

*Egerçi cümlesi giydi libâs-ı gûn-â-gûn
Ve lik sonra çıkarıp olur kamu üryan*

(Ahmet Paşa D., K.39, b. 6, s.110)

beytiyle anlatan, şâir ağaçların renk renk elbise giymişken sonbaharda bu elbiselerini çıkarıp çıplak kaldıklarını söyler. Ağaçları elbise giyen insanlara benzeterek kişileştirir. Beyitte elbiselerin çıkarılması maddeden arınmayı ve dünya ilgilerinden uzaklaşmayı da çağrıştırmaktadır. Bu beytin devamında da:

*Cihan libâsına aldanmasın sakın canın
Yine çıkarsa gerektir çün ol libâsı cihan*

(Ahmet Paşa D., K.39, b. 7, s.111)

beytiyle şâir, düşünce boyutuna geçer. İnsanın dünya elbiselerine aldanmamasını ve bu elbiselerin bir gün çıkarılacağını unutmamasını tavsiye eder. Mevsimlerle birlikte bitkilerde görülen değişiklikler gibi, insan hayatının da sürekli bir değişim içinde olduğunu vurgular. Hayat ve evrendeki düzen daima değişir, hiçbir şey aynı kalmaz mesajını verir.

Gelibolulu Âli'nin hazan kasidesinin ilk 11 beyti hazan tasvirine ayrılmış nesip bölümüdür. Şâir bu beyitlerde hazanın tabiatta meydana getirdiği değişiklikleri anlatırken sadece iki beyitte doğrudan hazanla ilgili kelimelere yer verir. Kasidenin;

*Zahir oldu yine gühâr içre âsâr-ı hazân Külli
şey'in halikim mazmunun okur bağbân*

(Aksoyak, 1999: 95)

beytinde gül bahçesinde hazanın belirtilerinin ortaya çıkmasıyla bağbanın yaratıcı dışındaki her şeyin yok olacağını söylemeye başladığı belirtilir. Beyitte Kur'an-ı Kerim'in Kasas 28/88 süresindeki ayetten iktibas yapılmıştır. Ayet "O'nun yüzünden başka her şey yok olacaktır" anlamındadır (Aksoyak, 1999: 95). Şâirin anlatmak istediği hazanın **çağrıştırdığı**, bitiş ve yok oluşturu.

*Yirlere geçdi hicabından kamu gene ü defin Sol
kadar ahun saçupdur hâke evrâk-ı hazân*

(Aksoyak, 1999: 96)

beytinde de şâir, hazan yapraklarını toprağa saçılmış altına benzetir. Hazineserin toprağa gömülmesinin nedenini sonbaharın güzel san yaprakları karşısında utanmaîanyla açıklayarak hüsn-i ta'lil yapar. Hazan yaprakları toprağa o kadar çok altın saçmıştır ki hazineler utanıp

yer altına saklanmışlardır. Bu beyitte hazan mevsimine olumlu bakılmış, hasat mevsimi olan sonbaharın bolluk, bereket zamanı olduğu, altın ve hazinenin zenginliği çağnştırmasıya sağlanmıştır. Gelibolulu Âli nesip bölümü dışında hazaniyesinin dua bölümündeki bir beyitte de;

*Da 'imâ 'ömri nihâline hazân irişmesün
Saltanat bağında olsun 'akıbet serv-i revân
(Aksoyak, 1999: 97)*

diyerek övgüsünü yaptığı padişahın ömür fidanına hazan erişmemesini diler. Diğer beyitlerde şâir, hazanla ilgili kelimeleri kullanmadan Ahmet Paşanın hazaniyesinde olduğu gibi hazan mevsiminin tabiatta meydana getirdiği değişiklikleri anlatır. Bu değişiklikler:

*Her dirahtı soydı ser-tâ-pâ nesîm-i râh-zen Yile
viridi la 7 ü yâkûtın nihâl-i ergavân*

*Uçdı bâgun revnakı hayretde kaldı lal olup
Nağme-perdâzân-ı gülsen bülbülân-ı bûsîân*

*Beyt-i Ahzân oldı eyvân-ı tarabgâh-ı çemen
Kara çullar giydi hazrâ-pûşken bâğ-ı cihan
(Aksoyak, 1999: 95)*

beyitlerinde anlatılmaktadır. Yol kesen eşkiya gibi nesim rüzgârı ağaçları soymuş, erguvan fidanı la'l ve yakut renkli yapraklarını yele vermiştir.

Bağın bahçenin rengi solmuş, gülşende şarkılar söyleyen bostan bülbüllerinin bu değişiklikler karşısında şaşkınlıktan dili tutulmuştur. Bülbül bağın güzelliğini, canlılığını kaybetmesine şaşırıp kaldığı için susmuştur.

Çemenin neşe, eğlence mekânı olan eyvan, Hz. Yakup'un hüznü evine benzemiş, cihan bağı yeşil Örtüler örtmüşken kara çulları giymiştir. Beyitte Beyî-i Ahzan aracılığıyla Hz. Yakup'a telmih yapılmıştır. Ayrıca kara çul da yas simgesidir. Hz. Yakup'un Yusuf'un öldüğünü sandığı için yas tutmasını hatırlatmaktadır. Beyitlerde anlatılan bütün bu olumsuz değişiklikler ve matemli hava hazanın etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Hazanla ilgili öğelere yer verilen bu hazaniyeler dışında divan şiirinde hazanın anlatıldığı gazeller de bulunmaktadır. Hazanın anlatıldığı gazellere divan şâirlerinin çoğunun divanlarında rastlamak mümkündür. Bunlar arasında Bâkî'nin,

Nâm ü nişane kalmadı fasl-ı bahardan

Düştü çemende berk-i dıraht i'tibârdan

beytiyle ilkbaharın bittiğim haber vererek başlayan,

Eşcâr-ı bağ hırka-İ tecride girdiler

Bad-ı hazan çemende el aldı çenardan

(*BatıD.*, G.371,b,2,s.329)

beytiyle bağdaki ağaçların yapraklarını döktüklerini ve sonbahar rüzgârının çınarın ele benzeyen yapraklarını koparıp aldığını anlatan, gazeli de bulunmaktadır. Bu gazelle ilgili değerlendirme ve incelemelerin çoğunda gazelin ustaca yazılmış, başarılı bir hazan şiiri olduğu ifade edilir. Söz konusu şiirdeki anlam ve ses zenginliğine dikkat çekilir (Tanpınar, 1992: 182-185; Tökel, 1996: 53-59; Onan, 1997: 184-188). Tanpınar "İki Sonbahar Şiiri" başlıklı yazısında Bâkî'nin gazeliyle Yahya Kemal'in Hazan Gazeli'ne değinir. Yahya Kemal'in Hazan Gazeli'nin diğer hazan şiirlerinden üstün olduğunu söyler. Bu üstünlüğün şâirin, şiirinde sonbaharın iki yönünü, olumlu ve olumsuz taraflarını bir arada vermesinden kaynaklandığını belirtir (Tanpınar, 1992: 184).

Bu arada dikkati çeken bir başka şey de Bâkî'nin hazanla ilgili gazelinde yer alan yukarıda verdiğimiz beyitle Gelibolulu Âli'nin hazaniyesindeki;

Hırka-i tecride girdi ser-be-ser eşcâr-ı bağ

İhtiyarı zühd idüp her biri oldı zer-nişân

(*Aksoyak*, 1999:95)

beyti arasındaki söyleyiş benzerliğidir. Fuzûlî Divanı'nda da hazanla ilgili öğelerin yer aldığı, hazanın tasvir edildiği bir gazel vardır (Fuzûlî D., G. 130, s.193). Bu gazelin tamamında sonbahar tasvir edilir. Yedi beyitlik gazelin üç beytinde hazanla ilgili öğelere yer verilmiştir. Bu beyitlerden biri:

Kat' edipfasl-ı hazân âb-ı revân şirâzesin

Nüsha-İ gül-zârın evrakın perişan eylemiş

(*FuzûlîD.*, G. 130, b.3, s.193)

beytidir. Şâir bu beyitte "sonbahar mevsimi akarsuyun düzenini bozup gül bahçesi kitabının yapraklarını dağıttı" diyerek farklı bir hayal dünyası oluşturur. Bilindiği gibi şirâze kitap yapraklarını bir arada ve düzen içinde tutmaya yarayan dikiştir. Sonbahar mevsiminin yağmuru ve selleri daha önce belli bir düzen içinde akıp giden suyun düzenini bozmuş, yani suyun şirâzesini kesmiştir. Bunun sonucunda da gül bahçesinin yaprakları perişan olmuştur. Beyitte gül bahçesi bir kitaba, akarsu da bu kitabın şirâzesine benzetilmiştir. Aynı gazeldeki:

Eylemiş tedbîr-i teşvişin hazân târâcına Lâle

rengin rantını dağ içrepinhân eylemiş

(FuzûlîD., G, 130, b.5, s.194)

beytinde de sonbahar yağmasının her şeyi birbirine karıştırmasına tedbîr almak için lâlenin renkli eşyalarını (yapraklarını), ortasındaki dağ (siyahlık) içinde gizlediği söylenir. Anlatılmak istenen sonbahar gelince lâlenin renkli yapraklarını dökmesidir.

Bir diğer hazan gazeli ise, Bağdatlı Rûhî'nin her beytinde bâd-ı hazânın etkilerini anlattığı:

*Nice girsün bülbül-i gam-dâdenün çeşmine hâb
Aşiyamn bağda bâd-ı hazân itmiş harâb*

(Bağdatlı Ruhi, 1287: 102-103)

beytiyle başlayan gazelidir. Beş beyitlik gazelin tamamında hazan rüzgârının gül ile bülbül üzerindeki etkileri gül-bülbül hikâyesine telmih yapılarak anlatılır. Şâir, gazelin ilk beytinde "bağdaki yuvasını sonbahar rüzgarının harap ettiği, gam görmüş, üzüntü çekmiş bülbülün gözüne nasıl uyku girsin ki" der. Sonraki beyitte de hazan rüzgârının bülbülün yaşadığı yuvayı dağıttığını, bu nedenle bülbülün çimenlikten uzaklaştığını söyler. Hazan rüzgârının bülbüle bunca azap çektirmesinin sebebi ona iki gün kadar kısa süren bir gül zevki yaşatmasının sonucudur. Son beyitte şâir:

*Âşiyânsuz n 'eylesün gülşende bülbül Rûhiyâ
Derd-mendün eylemiş bâd-ı hazân evin harâb*

(Bağdatlı Ruhi, 1287: 103)

dizeleriyle kendisine seslenerek "Ey Ruhî yuvasız bülbül gül bahçesinde ne yapsın zavallı, dertli bülbülün evini hazan rüzgârı harap etmiş" der. Sonbaharın bülbülü evsiz bıraktığını söyler.

Bu gazelde şâirin gül-bülbül hikayesiyle anlatmak istediği ve hatırlattığı bahar mevsimidir. Bahar, gül ve bülbülle varlığını hissettirir. Sonbahar ise, baharın zıddıdır. Baharın zıddı olması nedeniyle baharda var olan hemen her şey sonbaharda yok olur. Tıpkı bülbül ve gül gibi. Öte yandan gül-bülbül hikâyesindeki bülbül âşıktır. Âşık da bülbül gibi baharın bitmesiyle birlikte sevgiliyi görme şansını kaybedecektir. Hazan rüzgârı bülbül gibi âşığın da sevgiliyle beraber olduğu, yiyip içtiği günlerin sona erdiğinin habercisidir. Üstelik bunca azabın sebebi de iki gün kadar kısa süren gül zevkinin yaşandığı zamandır. Gül zevkinin iki gün sürmesi baharın geçiciliğini, ne kadar kısa süreli olduğunu ifade etmek üzere kullanılmıştır. Zaman âşığa ve bülbüle geçirdikleri kısa fakat güzel günlerin hesabını sormaktadır. İnsana sunulan kısa mutluluk anlarının ardından üzüntü gelecektir. Bu nedenle çabucak gelip geçen mutluluk anlarının değeri bilinmeli ve bu anlar doyasıya yaşanmalıdır mesajı verilir. Son beyitte ise yuvası harap olan bülbül gülşene gelmek

istememez. Çünkü gülşende artık gül yoktur. Aynı duyguyu âşık da yaşar, sevgilinin bulunmadığı gülsen âşığa da mutluluk vermez. Bu hazan gazellerinden başka Nedim'in;

*Gülzâra salın mevsimidir geşî ü güzânın Ver
hükümünü ey serv-i revân köhne baharın Dök
zülfinü semmûr giyinsin ko 'izânın Ver
hükümünü ey serv-i revân köhne baharın*

(Nedim D., s.254)'

dörtlüğüyle başlayan şarkısında da diğer adı köhne bahar olan hazanın eğlenceli, güzel bir biçimde geçirilmesi tavsiye edilir.

Divan şiirinde köhne bahar ya da sonbahar olarak da adlandırılan hazanın çeşitli özelliklerinden yukarıdaki gazel örneklerinde olduğu gibi hazaniyeler dışındaki şiirlerde de söz edilir. Sözü edilen bu özelliklerin büyük bir bölümü sonbaharda tabiatta görülen değişikliklerle ilgilidir. Bu değişiklikler sonucunda hazan mevsiminde bahar mevsimindeki canlılık, insana huzur ve mutluluk veren güzellikler yerini sararan yapraklara, serin havaya ve hüznü bırakır. Gül bahçesi harap olur, lâle yapraklarını döker (Kartal, 1998: 40-41). Rüzgâr tatlı esişini kaybeder, ağaçların yaprakları dökülür. Sert esen rüzgâr, sararmış yaprakları sürükler. Bu, kaderin insanı önüne katıp götürmesine benzer. Kader rüzgâr, insan da rüzgârın alıp götürdüğü yaprak gibidir. Bitkiler mevsim değişikliğiyle birlikte sanki ölüme, yok oluşa yaklaşır gibidirler. Neşe ve eğlencenin şenlendirdiği gezinti yerleri sessizliğe ve yalnızlığa gömülür. Yapraklar altın rengine bürünür. Bu aynı zamanda âşığın hasta yüzünün rengidir. Sonbaharda bezm dağılmış sessizlik ve uyku hakim olmuştur.

Yaşlılık ve ölümü hatırlatan sonbahar, divan şiirinde bazen saçma, sakalina kır düşmüş bir insan olarak düşünülür. Güzelliğin bitmesi ihtiyarlık işaretidir. Bahar gençlik, sonbahar ise güzellik ve gençliğin kaybolduğu mevsimdir. Ancak her hazanın bir baharı olduğu halde, güzellik hazanın baharı olmaz. Güzelliği kaybolan sevgilinin âşığına vuslatını sunması, sonbaharda görülen itibarsız bir rüyaya benzer. Kimi zaman pek çok olumsuz özelliklerine rağmen, sonbaharın bazı ürünlerin hasat edildiği mevsim olması dolayısıyla kendine özgü bir bolluk ve berekete sahip olduğu düşüncesi de şiirlerde işlenir (Sefercioğlu, 1990; 357-358; Pala, 1989:221).

Divan şiirinde sonbaharla ilgili olarak hazan yapraklarından ve hazan rüzgârından da sık söz edilir. Hazan yaprakları renk ve zayıflık sebebiyle âşığın yüzünün benzetilene olur (Tolasa, 1973: 456). Bu benzerlik, bazen doğrudan hazan mevsimi ile kurulur. Hazan yaprakları rüzgârda nasıl titrerse, âşık da öyle âh edip titrer. Hazan yaprakları Efrasiyab'ın veya Karun'un hazinesi şeklinde hayal edilir. Rüzgânın onu

yele verdiği belirtilir. Övülenin kılıcı, bir çok şeyi hazan yaprağına çevirecek güçtedir. Gözyaşında yıldızların aksini gören âşık, hazan yapraklarının ırmağa salındığını sanır. Aşık, saadet güîzânın goncası olan sevgiliyi, zamanın hazanından koruması için Allah'a dua eder. Övülen için de, onun ömür fidanından gam hazanı irak olsun , diye yalvarır. Hazan kelimesinin bir şeyin zevali, sonu, daha doğrusu ölüm fikrini İfade etmek için kullanıldığı görülür. Sonbaharda bülbüller ötmez. Artık, bu solan bahçelerde bülbüllere yer yoktur. Bu durum, değişik hayaller içinde ifade edilir (Kurnaz, 1987; 474-475).

Hazan yeli divan şiirinde sonbahar rüzgârıdır; ayrılış, yaprakların dökülmesi, Ölüm v.b. gibi unsurları dile getirir (TDEA, 1990: C.7, 374). Dağıtma, bozma, tahrip etme özelliği dolayısıyla ele alınır. Diğer rüzgâr çeşitlerinden bu yönüyle ayrılır. Hazan yelindeki koku "şemme-i elem"dir (Tolasa, 1973: 484). Hazan yeli, aşığın âni için benzetilen olarak düşünülmüştür. Onun, âşığın yüzünü hazan yaprağına döndürdüğü belirtilmektedir (Kurnaz, 1987: 500). Hazan yeli ağaçlardaki yaprakları döker (Çavuşoğlu, 2001: 274).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi divan şiirinde kullanılan hazanla ilgili öğeler; daha çok hazanın genel özelliklerini anlatanlar, âşık ve sevgilinin durumunu anlatanlar, övgü amacıyla ya da nasihat ve ibret alınmasını sağlamak için kullanılanlar olmak üzere temel üç grupta toplanabilirler. Hazanın genel özelliklerini anlatan beyitlerin geri planında daha çok sonbahardan ibret alınması gerektiği vurgulanır ve didaktik içerik ön plana çıkar. Bütün bu özellikleri anlatmada en sık yararlanılan kelime ve tamlamalar ise hazanı genel olarak tanımlayan kelimelerle, fasl-ı hazân, berg-i hazân ve bâd-ı hazân tamlamalarıdır. Söz konusu kelime ve tamlamalar okuyucunun mevsimlerdeki değişikliği görerek, evrendeki düzenin farkına varmasını, kıssadan hisse almasını, insanın durumuyla tabiatın durumu arasındaki benzerlikleri görmesini sağlama, anlatımı benzetmeler yardımıyla güçlendirme amacıyla kullanılmıştır. Hazanın anlatımında kullanılan kelime ve tamlamaların kullanım sıklığını belirlemek amacıyla taradığımız divanlarda konuyla ilgili çok sayıda beyte rastladık. Söz konusu örnek beyitlerin tamamını burada vermemiz mümkün olmadığından bu örnekler arasından seçtiklerimize yer vereceğiz. Divan şiirinde sık kullanılan hazanla ilgili kelime ve tamlamaların yer aldığı örnek beyitlerden birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

*Biz hazân u har kaydından bert bülbülleriz
Sîne-i pür-dâğımızdır bağıımız gülzârimiz
(Nef'iD., G.47, b.4, s.304)*

beytinde Nef î, gül-bülbüî hikâyesine telmihle kendisini sonbahar ve diken endişesinden uzak bülbüllere benzetir, yara dolu sinesinin ise

bülbülün bağı ve gül bahçesi olduğunu söyler. Şâir, bu beyitte kendisini âşık olma özelliği nedeniyle bülbüle benzetir. Ancak onun bülbül gibi dikenden yani rakipten korkusu yoktur. Sonbaharın gelmesiyle gülün kaybolmasından, sevgilinin görünmeyecek olmasından da etkilenmez. Çünkü âşık için yara dolu sinesi, sevgilinin bulunduğu gül bahçesi gibidir. Âşığa aşk acısıyla dolu sinesi arkadaşlık edecektir. Nâbî;

*Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem baharın görmüşüz Biz
neşâtin da gamın da rüzgârın görmüşüz*

(NâbîD., CM, G.319, b.1, s.696)

beytinde "Biz bu dünya bağının hem hazanını hem baharını görmüşüz, biz sevincin de kederin de zamanını görmüşüz." diyerek görmüş geçirmişliğini, öğüt verecek olgunluğa yaş ve tecrübeye sahip olduğunu anlatırken hazan-bahar. neşat-gam tezadından yararlanır. Nailî de;

*Cihân-ı vahdetin bir renge konmuş unsur-ı çarı Gül
âteş bülbül âteş nev-bahâr âteş hazân âteş*

(NailîD., G.180, b.6, s.233)

beytinde birlik dünyasının ateş rengi olmuş dört unsurundan söz eder. Vahdet alemindeki her şeyin gülün, bülbülün, bahar ve hazanın ateş gibi yakıcı olduğu, tamamen ateş rengine bürünmüş bir tabiat manzarası çizer. Hazana özgü tabiat manzaralarının tasvirinde bu örnekte, diğerlerinden farklı olarak san hazan rengi yerine ateş ve ateşin çağrıştırdığı kırmızı renge yer verilmiştir.

*Hazâna olmayıcakpây-mâl sahn-ı çemen
İder mi taze bahâr-ı hayât-bahş zuhur*

(NâbîD., K.7, b.28, s.41)

beytinde çimenliğin sonbaharın ayağı altında kalmayınca ilkbaharın ortaya çıkmasının mümkün olamayacağı vurgulanır. Her baharın bir sonbaharı olduğu, değişimin kaçınılmazlığı anlatılır. Sonbaharın bir bitiş, yok oluş mevsimi olmasına rağmen aynı zamanda da baharın geleceğinin habercisi olduğu söylenir.

*Fasl-ı hazâm gör ki gelür ayağına zer
Ebr-i bahar 'âlemi giryân olup gezer*

(BâlâD., G.138, b. 6, s.187)

beytinde Bakî, hazan mevsiminin ayağına altın geldiğini, bahar bulutunun ise ağlayarak dünyayı gezdiğini söyler. Sonbaharın ayağına gelen altın sararmış yapraklardır. Baharın bittiğinin göstergesi olan sararmış yapraklar, bahar bulutunun ağlamasına neden olur. Bahar bulutu baharın bitişine ağlar.

Yaz u kış fikri n 'olur vakti safa bil Şeyhî

*Her baharın sonu hodfasl-ı hazân olsa gerek
(ŞeyhîD., G.97, b.6, s.193)*

beytinde Şeyhî, yaz ve kışı düşünmeyi bir yana bırakıp zamanın kıymetini bilmek gerektiğini söyler. Çünkü her baharın ardından hazan mevsimi gelecektir. İçinde bulunulan anı en güzel şekilde değerlendirmek gerekir. Bu ânı yaşama ve ânın değerini bilme düşüncesi divan şiir geleneğinde sıkça işlenen geleneksel temalardan biridir. Sonbaharla ilgili örneklerin çoğunda da aynı tavsiyenin sık sık tekrarlandığını görüyoruz. Bağdatlı Rûhî'nin:

*'Ayş eyle ey gönül ki bu bağın hazânı var Şevk-i
hezâr ü zevk ü safâ-yı çemen gider
(Bağdatlı Ruhî 1287: 142)*

beytinde de şâir gönlüne seslenerek, dünya bağının sonbaharı olduğunu unutmaması gerektiğini, bülbüldeki coşkunun, çimenlikteki zevk ve sefanın gelip geçici olduğunu söyler.

*Tiz giçer eyyâm-ı gül ardıncadır vaki-i hazân
Giceler tâ subha dek bum dir inler 'andelib
(MuhibbîD., G.158, b.2, s.86)*

beytinde de gül günlerinin yani ilkbaharın çabucak geçeceği ve ardından sonbaharın geleceği belirtilir. Bülbül de bunu söyleyip sabaha kadar inlemektedir. Bülbülün ağlayıp inmesinin nedeni baharın çabucak bitmesiyle ardından hazanın geleceğini bilmesidir. Bülbül sadece gül için değil, gül mevsimi olan baharın bitişi için de ağlar.

*Gülşene ahun varaklar zeyn idüp bâd-ı hazân
Güyyîâ zer-kûblar dükkânı oldu gül-sitân
(BâkîD., K.22, b.1, s.55)*

beytinde hazan rüzgârı gül bahçesini altın yapraklarıyla süslemiştir. Gül bahçesi sanki altın işlenen bir dükkân olmuştur.

*Dilesem yâr-ı semen-çehreme yazmak kâğıd
Aks-i rûyumla hazân bergi olur ak kâğıd
(HayâlîD., G.46, b.1, s.105)*

beytinde de Hayalî, yüzünün aksiyle sevgilisine mektup yazacağı beyaz renkli kâğıdın sonbahar yaprağı gibi sararacağını söyler. Şâirin hasta yüzünün san rengi, beyaz kâğıdı bile sarartacak niteliktedir. Fuzûlî de:

*Bağ levhini hazan bergi zer-efşân eyler Âb
ol levhde meşk-i hat-ı reyhan eyler
(FuzûlîD., K.32, b.1, s.102)*

beytinde hazan yaprağının yardımıyla farklı bir hayal dünyası çizer. Bağ levhasına hazan yaprağı altın saçar, su da o levha üzerinde reyhan yazı meşk eder. Bağdaki altın renkli hazan yaprakları arasından suyun akıp gitmesi bağ levhası üzerinde yazı meşk etmeye benzetilir. Hazan yapraklarının altına benzetilmesi sık kullanılan benzetmelerden biri olmakla birlikte şâir, beyit içerisinde kullandığı yazıyla ilgili öğeler yardımıyla benzetmeyi daha İlginç hale getirmeyi başarmış ve beyte zenginlik katmıştır.

*Eşküm götürdi gıtdi kûyına cism-İ zerdüm
Berg-i hazâm benzer bir cûy-bâre düşmüş
(BakîD., G.2î6,b.2,s.233)*

beytinde de âşğın saranp solan cismini gözyaşları sevgilinin bulunduğu yere götürür. Bu durum ırmağa düşüp giden hazan yaprağının durumu gibidir.

*Gözlerim yaşı kızıl ırmağa döndi âh kim
Benzedi berg-i hazâna çehre-i zerdüm benim
(Muhibbi D., G.1958, b.2, s.58î)*

beytinde âşğın gözyaşları, kan ağlamaktan kırmızı renkli bir ırmak, sararmış yüzü ise sonbahar yaprağıdır. Yüz, renk bakımından sararmış sonbahar yaprağına, göz yaşlan da kızıl renkli ırmağa benzetilmiştir.

*Fasl-ı bahar idi senün ite hazânumuz
Şimdi hazâna döndi îapunsuz bahârumuz
(Cem Sultan D., G.121, b.4, s.110)*

beytinde âşık sevgiliyle birlikteyken sonbaharı bile bahar olarak görürken, sevgilinin olmadığı yerde baharın hazana dönüşeceğini söyler. Sevgili yanında olmadığı zaman mevsim bahar olsa bile âşık hazan hüznü yaşar. Âşık halini bahar-hazan tezadından yararlanarak anlatır.

*Nevbahârım yüreğim taşdan ağaçdan berk iken
Sol hazân yaprağı gibi eldi lertzân ayrılık
(UsûlîD., G,60,b.6,sJ56)*

beytinde âşık, yüreği taştan ve ağaçtan daha sağlamken ayrılık yüzünden hazan yaprağı gibi titrediğini söyler. Sevgiliden ayrı kalmak duygularına hakim olmaya çalışan âşığı güçsüz hale getirir. Bu beyitte divan şiirinde yürek için kullanılmasına pek alışık olmadığımız ağaç benzetmesinin kullanılması dikkat çekicidir.

*Haber-i hecrün ile tende dil ü can ditrer
Esicek bâd-ı hazân berg-i dırahtân ditrer
(BakîD., G. 137,b.1,s.186)*

beytinde ayrılık haberiyle âşığın canın titremesi, hazan rüzgârı estiğinde ağaçlardaki yaprakların titremesine benzetilir.

*Ser-i kuyunda ah etsem ruh-ı zerd ile âşıklar
Nitekim bâddan gülşende evrâk-ı hazân titrer
(HayalîD., G.158, b.4, s.143)*

beytinde de şâir, sevgilinin bulunduğu yerde âh ettiğinde âşıkların âhının rüzgânıyla sonbahar yaprakları gibi titreyeceklerini söyler. Bâd ile âh, san yüz ile hazan yaprakları arasında benzerlik ilişkisi kurulur.

*Koma yüzüne karşı kılam âh hazer kıl
Kim bâd-ı hazân irse güle çok zarar eyler
(Cem Sultan D., G.41, b.2, s.65)*

beytinde âşık sevgilisinden yüzüne karşı âh etmesinden çekinmesini ister. Çünkü âşığın âhı hazan yeli gibidir ve hazan yelinin güle zarar verdiği gibi, sevgilinin gül yanağına da âşığın âhı zarar verecektir. Öte yandan âşık sevgiliye zalimlik edip âh almanın sonunun kötü olacağını da hatırlatmaktadır.

*Rûy-ı dilber var iken hürşîdi ta'rîf eyleme Gül
dururken anma bir solmuş hazân yaprağım
(Hayalî D., G.564, b.4, s.285)*

beytinde şâir sevgilinin yanağı dururken güneşi tarif etmenin gül yerine solmuş hazan yaprağından söz etmek kadar anlamsız olduğunu söyler. Sevgilinin yanağını güle, güneşi de rengi dolayısıyla solmuş hazan yaprağına benzetir. Sevgilinin yanağını güzellik bakımından güneşten daha üstün tutar.

*Sensin ol nahl-i ser-efrâz ki üfîâdelerin
Dökülür ayağına berg-i hazân-dîd gibi
(NâilîD., G.371, b.4, s.316)*

beytinde sevgili baş kaldırmış bir fidana, âşıkları da fidanın ayağına dökülen hazan yapraklarına benzetilmiştir. Yaprakların ağacın dibine düşmesi gibi âşık da sevgilinin ayağına kapanır. Nâbî de;

*Dökildi payına 'uşşak o ser-keşün Nâbî
Bahar var mı ki dâmânına hazân düşmez
(NâbîD, C.U, G.327, 6.5, s.701)*

beytinde "Âşıklar o serkeş sevgilinin ayağına döküldüler. Eteğine hazan düşmeyen bahar var mı ki?" diyerek bahann ardından mutlaka hazanın geleceğine dikkat çeker. Ayrıca Nâbî, sevgiliyi bahara, âşıkları da onun eteğine kapanmış hazana, hazan yapraklarına benzetir.

*Bağa sen serv~i revanı bir kadem bassun diyü
Hayli dÖklldi saçıldı yoluna berg-i hazân*

(BakîD., 0.373,0,2,5.330)

beytinde Bakî, hazan yapraklarının dökülüşünü güzel bir hüsn-i ta'üle açıklar. Hazan yaprakları sevgili bağa gelsin diye onun yoluna dökülüp saçılmışlardır.

*Dilerem ey sehi servim giriftâr-ı hazân olma
Yüzün gün gibi 'arz eyle sehâb içre nihân olma
(Muhibbi D., G.2360, b.1, s.690)*

beytinde de âşık sevgilinin sonbaharın tutkunu olmamasını, bulut içinde gizlenmeyip güneş gibi yüzünü göstermesini ister. Bulut sevgilinin saçıdır. Âşık sevgilinin yüzünü saçıyla gizlemesini, Örtmesini istemez. Necati de;

*Hüsnün bahân taze vü ter bî-hazân olup
Aks-i ruhunla her dem ola lâle-zâr âb
(Necati D. K.5, b.25, s.59)*

beytinde övgüsünü yaptığı kişinin güzellik baharının hazandan uzak ve îaze kalmasını diler. Yanağının aksiyile lale bahçesinin daima su gibi olmasını ister. Çünkü lâlelerin parlak ve canlı olmasını sağlayan sevgilinin yanağının aksidir.

Nef î ise, kasidelerinde kendisini ve kaside sunduğu kişileri överken hazanla ilgili unsurlardan yararlanır. Örneğin;

*Asumân-ı mülke re 'yi âftâb-ı bî-zevâl Gülsitân-
ı dehre lütfü nevbahâr-ı bî-hazân
(Nef' î D., K.52, b.31, s.225)*

beytinde şâir, övgüsünü yaptığı kişinin görüşlerinin ülkenin göğünde batmayan güneş, zamanın gül bahçesindeki lütufların ise, hazansız ilkbahar gibi olduğunu söyler. Kendisini överken de:

*Güya ki gülistân-ı suhandir bu kasidem
Her nüktesi bir gonca-i bî-hâr u hazandır
(Nef'îD.,K.10,b.65,s.76)*

beytinde kasidesinin her sözünü, şiirini söz gülistamndaki dikensiz ve hazan görmemiş goncaya benzetir.

Divan şiirinde genellikle olumsuz yönleriyle ele alınan hazan mevsimi aynı zamanda bazı ürünlerin toplandığı, hasat edildiği bir bolluk ve bereket mevsimidir. Olumlu yanları da bulunan hazan, Batı tesirinde gelişen Türk edebiyatının Servet-i Fünûn döneminde en çok sözü edilen mevsimlerden biridir. Yağmuru, rüzgân, kuruyan ağaçları, sisli gökleri ve hüznü manzarası ile sonbahar, Servet-i Fünûn şiirinin ana temalarındandır. Recâizâde Ekrem'in, Cenap Şehabettin'in, Tevfik Fikret'in sonbaharı anlatan bir çok şiirleri vardır. Bu şiirler dönem

şairlerinin içinde buldukları toplumu ve ruh dünyalarını yansıtır. Mehmed Rauf'un Eylül romanında da hazan mevsiminde çürümeye başlayan tabiat ile roman kahramanları arasında ilgi kurulur. Edebiyatımızın bütün kötümser şairleri sonbaharı vazgeçilmez bir mevsim olarak ele alırlar (TDEA, 1981: C.4, 186-187; Ayvazoğlu, 1998: 18-20; Tanpınar, 1992: 184)

HAZANLA İLGİLİ TAMLAMALAR VE KULLANIM SIKLIĞI

Hazanla ilgili olarak Osmanlıca sözlükte: "**Hazân-dîde**: Hazan görmüş, yaprakları sararmış, solmuş; **Hazân-gâh**: Âlem, dünyâ; **Hazânî**: Güz mevsimine ait, güzle ilgili; **Hazânistân**: Hazan görmüş, sarı solmuş yer; **Hazân-lika**: Hazan yüzlü, sararmış, soluk yüzlü; **Hazân-nümâ**: Sonbahar görünüşlü, hüznü verici; **Hazân-resîde**: Hazana erişmiş, solup sararmış" kelime ve tamlamaları verilmiştir (Devellioğlu, 1986: 415).

Divan şâirlerinin şiirlerinde sözlükte verilen bu kelime ve tamlamaların dışında şairlerin kendine özgü bazı kelime ve tamlamalar kullandıklarını görmekteyiz. Söz konusu tamlamaların büyük bir bölümü hazan mevsiminin genel özelliklerini ve hazan mevsiminde tabiatta görülen değişiklikleri ifade etmek için kullanılmışlardır. Şâirler, tabiatta hazan mevsiminin gelişimiyle görülen değişikliklerden yola çıkarak mevsimle insan yaşamı arasında bağlantı kurmuşlardır. Doğadaki değişimin insan yaşamındaki yansımalarını benzetmelerle anlatmışlardır. Ayrıca tabiatın insan psikoloji üzerindeki etkileri dolaylı olarak dile getirilmiş, tabiat ve evrende görülen düzenden, değişimden insanın çıkarılması gereken dersler olduğu vurgulanmıştır. Tamlamalarda hazana verilen anlamların daha çok yok oluş, bitiş, yaşlılık, ölüm ve hazanın tabiatta meydana getirdiği olumsuz etkiler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bütün bu duygu ve düşüncelerin dile getirilmesinde kullanılan çeşitli tamlamaları ve kullanım sıklıklarını en çok kullanılanlar başta olmak üzere şu şekilde sıralayabiliriz:

Hazân: (Nâbî 21; Fuzûlî 9; Hayalî 7; Usûlî 6; Muhibbi ve Nailî 5; Ahmet Paşa ve Mesîhî 4; Cem Sultan, Necâtî, Nefî 3; Şeyhî, Bakî 2; Nedim 1); **Bâd-ı hazân**: (Bakî 10; Mesîhî, Ahmet Paşa, Nâbî 3, Şeyhî, Necâtî, Cem Sultan, Usûlî, Fuzûlî, Nefî, Nedim 1); **Fasl-ı hazân**: (Ahmet Paşa, Fuzûlî, Hayalî 2; Şeyhî, Muhibbi, Bakî, Nailî 1); **Berg-i hazân**: (Hayâlî 7; Ahmet Paşa 5; Bakî 4; Fuzûlî, Muhibbi, Nailî 2; Nâbî, Nefî 1); **Hazân bergi**: (Hayalî 3, Fuzûlî 2, Usûlî 1); **Evrâk-ı hazân**: (Hayalî 2; Necâtî 1); **Vakt-i hazân**: (Nâbî 2, Muhibbî 1); **Reng-i hazân**: (Muhibbi, Nâbî 1); **Âmâde-i nisâr-ı kudûm-ı hazân**: (Nâbî 1); **Âmâde-i**

târâc-ı hazân: (Nâbî 1) ; **Âsâr-ı hazân:** (Nâbî 1) ; **Bâd-ı hazân-hîz:** (Nâbî 1); **Bâğçe-i rû-be-hazân:** (Nâbî 1); **Bâg-ı perîşân-hevâ-yı rû-be-hazân:** (Nâbî 1); **Berg-i hazân-dîd:** (Nailî 1); **Berg-i hazân gibi ditremek:** (Şeyh Galip 1); **Berg-i hazân-resîde:** (Nailî 1); **Berg-i hazân-veş:** (Şeyh Galip 1); **Berg-i şikeste-reng-i hazân:** (Nailî 1); **Beyt-i hazân-veş:** (Nedim 1); **Bezm-i hazân:** (Ahmet Paşa 1); **Bî-hazân:** (Necâtî 1); **Çeraen-i bî-hazân-ı Mevlânâ:** (Nâbî 1); **Çull-ı hazân-ı hurs:** (Nailî 1); **Dest-burd-ı hazân:** (Nailî 1); **Dest-i hazân:** (Şeyh Galip 1) ; **Fasl-ı hazân-ı nâ-hemvâr:** (Fuzûlî 1) ; **Giriftâr-ı hazân:** (Hayalî, Muhibbî 1); **Hâce-î hazân:** (Bakî 1); **Hazân bergi gibi ditremek:** (Usûlî 1); **Hazân yaprağı:** (Muhibbî 1); **Hazângâh-ı bahâr-âlûd:** (Nâbî 1); **Hazân-ı afiyet:** (Nailî 1); **Hazân-ı gam:** (Fuzûlî 1); **Hazân-ı nâ-murâdî:** (Nailî 1); **Hazân-pezîr:** (Nâbî 1); **Hazân-veş:** (Nâbî 1); **Kutâs-ı şevket-i zîb-i hazân-ı mezbele-keş:** (Nailî 1); **Lerzîş-i berk-i hazân:** (Nedim 1); **Libâs-ı hazân:** (Nâbî 1); **Mevsîm-i hazân:** (Nailî 1); **Misâl-i berg-î hazân:** (Nâbî 1); **Nev-bahâr-ı bî-hazân:** (Nef 'î 1); **Nev-bahâr-ı bî-hazân-ı ma'delet:** (Bakî 1); **Pür-hazân:** (Nef 'î 1); **Rûy-ı hazân:** (Muhibbî 1); **Sipeh-ârây-ı hazân:** (Nâbî 1); **Sûret-i berg-i hazân:** (Hayalî 1); **Sünbülîstân-ı hazân:** (Şeyh Galip 1); **Tab'-ı hazân:** (Nef 'î 1); **Teşvîş-i hazân:** (Fuzûlî 1); **Varak-ı zerd-i hazân-dîde:** (Nâbî 1); **Varak-rîz-i hazân:** (Nâbî 1).

Genel Toplam: (Nâbî 44; Hayalî 23; Bakî, Fuzûlî 19; Nailî 17; Ahmet Paşa 15; Muhibbî 12; Nef 'î, Usûlî 8; Mesîhî 7; Necâtî 6; Şeyhî , Cem Sultan, Nedim, Şeyh Galip 4) =194

Yukarıda verilen hazanla ilgili tamlamalar ve kullanım sıklıkları değerlendirildiğinde divan şâirlerinin "hazân", "berg-i hazân", "bâd-ı hazân" ve "fasl-ı hazân" kelime ve terkiplerini sıklıkla **kullandıklarını** ve bunların hazanla ilgili öğeler arasında en yaygın kullanım alanı bulanlar olduğunu görüyoruz. Bunun dışındaki tamlamalar ise çoğunlukla şairlerin kendine ait özgün tamlamalar olma özelliği taşımaktadır. Tamlamalarda hazanla birlikte kullanılan diğer kelimelere bakıldığında zaman içerisinde somuttan soyuta doğru bir yöneliş olduğu görülebilir. Soyut kelimelerin kullanımındaki artışın yanı sıra tamlamalarda kullanılan kelime sayısında da artış vardır. Bütün bu değişikliklerin divan şâirlerinin şiirdeki ustalıklarının, hünerlerinin artmasıyla ilgisi olduğu düşünülebilir. Söz konusu bu türden kimi özellikler şâirlerin üslubunu ve anlatım tekniğini belirleme konusunda bize yardımcı olabilecek öğelerdir. Farklı yüzyıllarda yaşamış şâirlerin kullandığı özgün tamlamalar şâirin üslubu ve hayal dünyası hakkındaki bilgilere ulaşmada kolaylık sağlayacaktır.

Hazanla ilgili tamlamaların genel toplamına baktığımızda Özellikle Nâbî ve Hayalî başta olmak üzere, Bakî, Fuzûlî, Nailî, Ahmet Paşa ve Muhibbî gibi divan şâirlerinin şiirlerinde hazanla ilgili kelime ve

tamlamaların önemli sayılabilecek ölçüde yer tuttuğu görülmektedir. Söz konusu kelime ve tamlamalar şâirlerin üslubu konusunda ipuçları vermektedir, örneğin, Bâkî'nin şiirlerinde hazan yaprakları san renk ve altın çağrışımıyla kullanılmakta bu bize dönemin zenginliğini ve ihtişamını hatırlatmaktadır. Fuzûlî'nin hazanla birlikte kullandığı öğeler arasında yazı ve yazıyla ilgili terimlere ağırlık vermesi yine şâirin üslubunun özgün yönüdür. Nâbî'nin şiirlerinde hazanla ilgili kelimeler daha çok didaktik içerikli ve nasihat amaçlı şiirlerde ibret alınması gerektiği vurgulanarak kullanılmaktadır. Bu didaktik ya da hikernî şiirde hazanın Örnek alınması gereken kimi özellikleri nedeniyle Önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Nef î Övgü şiirlerinde hazanla ilgili öğeleri kullanırken kendisinin ve övdüğü kişinin hazandan uzak olmasını diler. Sebki-Hindi akımının da etkisiyle Nâîlî'nin şiirlerindeki hazanla ilgili tamlamalar uzundur. Tamlama kurulan kelimeler arasında da soyut kelimelere daha çok yer verilmiştir.

Diğer divanlara bakıldığında, çalışmanın sınırları daha da genişletildiğinde hazanla ilgili birçok yeni kelime ve tamlamayla karşılaşılacaktır. Bütün bu çalışmalar bize divan şâirinin sözlüğünde hazanın yerinin ne olduğunu daha açık bir şekilde gösterecektir.

SONUÇ

Divan şiirinde hazan ve hazanla ilgili öğeler değerlendirildiğinde, divan şâirinin hazana olumlu bakmadığı; daha çok hazanın olumsuz ve kötü etkilerini dile getirdiği görülür. Hazanın kötü etkileri dîfe getirilirken hazan rüzgârı, hazan mevsimi ve hazan yaprağıyla ilgili benzetme ve hayallerden sıklıkla yararlanır.

Divan şâiri için hazan baharın zıddıdır. Hazan yaşlılık ve bitkinlik, bahar gençlik, zindelik ve tazelik sembolüdür. Bahar başlangıç, hazan bitiş demektir. İlkbahar iyimserlik, sonbahar kötümserlik ifade eder. İlkbaharın kıymetini bilmek için sonbahar hatırlanmalıdır. Her ilkbaharın sonunda hazan vardır, Bu değişmez bir yasadır. Bahar güzellik, aşk, zindelik, vuslat ve hayat kaynağı olarak görülürken, hazan çirkinlik, ölüm, yaşlılık, hüznün, son ve ayrılık gibi olumsuzlukların kaynağıdır. Divan şâiri bu zıtlıktan yararlanarak insana ait olumsuzlukların anlatımında hazanın özelliklerinden yararlanır. Sonbahar sonsuzluğun, ebedi âleme göçün mevsimidir. Kuruyan ve solan tabiat insanı adeta sonsuzluk ülkesine uğurlar gibidir.

Genel olarak divan şiirinde hazan sevgilinin yokluğunu, içki ve eğlence mevsiminin bittiğini, baharın güzelliğinin kalmadığını ifade eder. Yaşlılık, sona erme ve bitkinlik sembolüdür. Hüznün mevsimidir, her şey

gama ve kedere bürünmüş gibidir. Hazan mevsimi tabiatı perişan eder, sararmış yapraklarıyla san, hastalıklı yüzü hatırlatır. Sarı renkli ve kurumuş hazan yaprakları rüzgârın etkisiyle toprağa düşerler. Bu hasta insanın ölüme yaklaşmasını, toprağa girmesini düşündürür. Aynı zamanda hazan, insana hayatın sonu olduğu gerçeğini unutturmaz.

Hazan yapraklarıyla ilgili benzetmelerde sevgilinin âşıklarının hazan yaprağı gibi onun ayaklarına döküldükleri söylenir. Âşıklar dökülmüş sonbahar yapraklarına benzetilir. Sonbahar yaprakları gül bahçesinin üzerine altın saçarlar. Sonbahar mevsiminin san yaprakları bir hazine gibidir. San renkli yaprakların altına benzetilmesi sık kullanılan benzetmelerdendir. Altının zenginlik, ihtişam, varlık v.b. çağrışımlar içermesi nedeniyle bu benzetmeye genellikle olumsuz anlamlar yüklenmez. Sonbahar altın renkli hazinelerini çimenliğe saçarak cömertlik gösterir. Yaprakların dökülmesi insan Ömrünün bitişini ve yaşlılık günlerini hatırlatır. Âşığın yüzü hazan yaprağı gibi sandır. Ayrılık âşığın yüreğini sonbahar yaprağı gibi titretir. Âşık sevgiliyi hazanın etkilerinden korumaya çalışır. Sevgilinin güzellik baharına sonbaharın gelmesini istemez. Sevgilinin bulunmadığı eğlence meclisi âşık için hazandır. Ayrıca sevgilinin kakülü hazan yaprağı gibi titrer.

Kasidelerde dua ederken şâir, övdüğü kişinin bahtının bahar, düşmanının ömrünün ise hazan olmasını ister. Övülen kişinin düşmanları ile yaptığı savaşta düşmanların hazan yaprağı gibi titreyeceğini söyler. Ayrıca hazanın olumsuz etkilerinin övgüsünü yaptığı kişiden uzak kalmasını diler.

Hazan rüzgârı, güle zarar verir, gülün yapraklarını döker, keder kokusu getirir. Bağrı perişan eder, afet gibidir, bahçeyi soğutur. Sümbül ve reyhanı dağıtır. Çimen hazinesini ayak altı eder, baharı uzaklaştırır, tahrip edicidir. Bahar rüzgârı gibi güzel koku getirmez.

Hazanla ilgili öğelerin verilisinde kullanılan kelime kadrosu baharmkinden farklı değildir. Çemen, çenar, serv, gül, bülbül, lâle, dirah, berg, eşcar, nihai, varak, rüzgâr, bulut, güneş, bahar v.b. bahar tasvirlerinde de sık kullanılan kelimelerdir. Ancak renk açısından düşündüğümüzde bahar tasvirinde yeşil, sonbahar tasvirinde ise, san renk hakimdir. Örneklerin çoğunda görünüşte somut bir tabiat tasviri vardır. Ancak bu görünen tasvirin arkasında asıl anlatılmak istenen insan ve insanın yaşamı, duygulandır. İnsana ait özellikler doğaya yüklenmiştir. Tabiat varlığıyla, geçirdiği değişimlerle, insan yaşamını ve insan ilişkilerini yansıtmaktadır. Soyut kavramlar tabiat aracılığıyla somutlaştırılmıştır.

Sonuç olarak yukarıda verdiğimiz örneklerden ve hazanla ilgili çeşitli benzetmelerden de anlaşılacağı gibi, hazan her ne kadar

olumsuz özellikler taşısa da divan şâirinin şiir dünyasında hazanla ilgili pek çok benzetmeye yer verildiği görülmektedir. Divan şâiri bahar gibi hazanı da şiirine ustaca yerleştirmiştir. Hazanla ilgili zengin bir benzetme ve hayal dünyası yaratmayı başarmıştır. Olumsuz özellikleri ve san rengin hakimiyeti dolayısıyla hazanı daha çok istenmeyen duyguların, mutsuzluğun, yalnızlığın, hastalığın ve yaşlılığın ifade edilmesinde kullanan divan şâiri, hazanın hasat mevsimi olduğunu da gözden uzak tutmaz. Baharı hazanın izlemesinin kaçınılmaz olduğunu, hazan yapraklarından ibret alınması gerektiğini söyler. Hazan övgüyle sözü edilecek bir mevsim değildir ancak, insanın hazandan alacağı dersler vardır. İnsan içinde yaşadığı güzelliklerin ve anın kıymetini bilmelidir. Mutluluk ve güzellik mevsimler gibi gelip geçicidir. Olumsuzluklar içindeki olumlu yön de görülmelidir. Hazanın bir bitiş olmakla birlikte yeni bir başlangıcın habercisi olduğu da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Paşa Divanı, 1992, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay. Ankara.
- Aksoyak, İ. Hakkı, 1999, Gelibolulu Mustafa Âli ve Divanlarının Tenkitli Metni, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara.
- Ayvazoğlu, Beşir, (Ekim 1998), "Şiir ve Sonbahar", Türk Edebiyatı, S.300, s.18-20.
- Bağdatlı Ruhî**, 1287, Külliyyât-ı Eş 'âr-ı Rûhî-i Bağdadi.
- Bakî Divanı (Tenkitli Basım), 1994, (Haz. Sabahattin Küçük), AKDITYK. TDK. Yay. Ankara.
- Cem Sultan'ın Türkçe Divanı, 1989, (Haz. İ.Halil Ersoylu), AKDITYK, TDK, Yay., Ankara.
- Çavuşoğlu, Mehmed, 2001, Necati **Bey Divam'ının Tahlili**, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit , 1986, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik** Lügat, Aydın Kitabevi, 7. Baskı, Ankara.
- Fuzûlî Divanı**, S 990, (Hazırlayanlar: Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Şedit Yüksel, MÜjgan Cunbur), Akçağ Yay., Ankara.
- Hayalî Divanı**, 1992, (Haz. Ali Nihat Tarlan), Akçağ Yay., Ankara. Kartal, Ahmet, 1998, Klasik Türk **Şiirinde Lâle**, Akçağ Yay., Ankara. Kurnaz, Cemal, 1987, **Hayali Bey Divanı Tahlili**, KTB Yay., Ankara. **Mesihî Divanı**, 1995, (Haz. Mine Mengi), AKDITYK. Yay., Ankara. **Muhibbi Divanı**, 1987, (Haz. Coşkun Ak), KTB. Yay. Ankara, **Nâbî Divanı**, 1997, (Haz. Ali Fuat Biikan), C.1-2, MEB. Bas., İstanbul. **Nailî Divanı**, 1990, (Haz. Haluk İpekten), Akçağ Yay. Ankara. **Necâfî Divanı**, 1992, (Haz. Ali Nihâî Tarlan), Akçağ Yay. Ankara.

- Nedim Divanı**, 1997, (Haz. Muhsin Macit), Akçağ Yay. Ankara.
- Nefî Divanı**, 1993, (Haz. Metin Akkuş), Akçağ Yay. Ankara.
- Onan, Necmettin Halil, 1997, **İzahlı Divan Şiiri Antolojisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Öztürk, Mürsel; Örs, Derya, 2000, Mütercim Âsim Efendi, **Burhân-ı Katı**, TDK. Yay., Ankara.
- Pala, İskender, 1989, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, C.1-2, Akçağ Yay., Ankara.
- Sefercioğlu, Nejat, 1990, **Nev'i Divanı Tahlili**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Şeyh Galip Divanı**, 1994, (Haz. Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay. Ankara. **Şeyhî Divanı**, 1990, (Haz. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz), Akçağ Yay. Ankara.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, 1992, "İki Sonbahar Şiiri", **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Dergah Yay. İstanbul, 3. Bas., s.182-755,
- Tolasa, Harun, 1973, Ahmet **Paşa'nın Şiir Dünyası**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- Tökel, Dursun Ali, (Mayıs 1996), "Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline Uygulanışı", **Yedi İklim Dergisi**, S.74, s.53-59
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi** (TDEA), 1981, "Hazan", Dergah Yay., C.4, İstanbul.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi** (TDEA), 1990, "Rüzgâr", Dergah Yay., C.7, İstanbul.
- Usulî Divanı**, 1990, (Haz. Mustafa İsen), Akçağ Yay., Ankara.